

Dymnicka, Hanna

Materiały Marcelego Handelsmana w Archiwum Polskiej Akademii Nauk

---

Przegląd Historyczny 50/1, 93-115

1959

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

Materiały Marceliego Handelsmana w Archiwum Polskiej Akademii Nauk

opracowała

Hanna Dymnicka

pod kierunkiem

Zygmunta Kolankowskiego

WSTĘP

Znajdująca się w Archiwum Polskiej Akademii Nauk spuścizna po Prof. Marcelim Handelsmanie otrzymała nazwę „Materiały Marceliego Handelsmana“. Daty krańcowe tej spuścizny obejmują lata 1909—1944.

W okresie wojny i okupacji znajdowała się ona w rozproszeniu. Gdy Profesor zmuszony był opuścić swój dom i ukrywać się pod obcym nazwiskiem, część materiałów razem z księgozbiorem umieścił w Bibliotece Narodowej, a część oddał na przechowanie różnym znajomym. Nie wszystko przetrwało wojnę. Zginęły rękopisy prac „Historia pozytywizmu“ i „Odwieczna polityka Anglii“ oraz zabrane przez gestapo wspomnienia o Ludwiku Widerszalu i początek podręcznika historii nowożytnej. Zniszczony został prawie całkowicie „Testament starego liberała“ napisany w r. 1943, w którym Marceli Handelsman przedstawił swoje poglądy polityczne i dał wskazówki na okres powojenny¹. Ocalał natomiast rękopis monografii o Czartoryskim, zakopany w ogrodzie willi w Milanówku, gdzie mieszkał Profesor do r. 1944. Po wojnie p. Jadwiga Handelsmanowa zgodnie z życzeniem Zmarłego przekazała do Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego jego bibliotekę i zdeponowała tamże większość materiałów rękopiśmiennych, przechowanych w Bibliotece Narodowej i u znajomych.

W lipcu 1955 r. Archiwum PAN zwróciło się do p. Handelsmanowej wyrażając chęć nabycia spuścizny rękopiśmiennej po jej mężu i uzyskało jej zgodę. Zakup został dokonany w grudniu 1955 r. Instytut Historyczny UW przekazał do Archiwum przechowywane u siebie materiały Prof. Handelsmana na jesieni 1955 r. (7 paczek). W końcu stycznia 1956 r. spuścizna została powiększona dzięki materiałom przekazanym przez Prof. A. Gieysztorę (2 paczki). Resztę materiałów rozproszonych w czasie wojny p. Handelsmanowa zebrała na początku r. 1957 i przekazała je w kilku partiach do Archiwum.

W ciągu 1956 i 1957 r. (do maja) materiały Marceliego Handelsmana zostały w Archiwum PAN uporządkowane i zinwentaryzowane.

¹ Wg informacji p. Tadeusza Burakowskiego, w okresie okupacji członka Zarządu Spółdzielczego Instytutu Wydawniczego.

Rozmiar ich wynosi ok. 2 mb., 426 jednostek, w tym 2 rolki mikrofilmowe, ponad 21 000 kart.

Spuścizna rękopiśmienna po Prof. Handelsmanie zawiera materiały różnorodnej jakości, co bardzo podnosi jej wartość ogólną, lecz poszczególne partie tych materiałów są niejednolite pod względem stopnia kompletności. W skład tej spuścizny wchodzi następujące grupy materiałów:

- I. Prace naukowe.
- II. Materiały do działalności naukowej i społeczno-politycznej.
- III. Materiały biograficzne.
- IV. Korespondencja.
- V. Materiały o Marcelim Handelsmanie.
- VI. Materiały osób obcych.

I grupa pozbawiona jest zupełnie rękopisów większych prac, pisanych do r. 1939. Znajdują się tu tylko autografy 2 prac z okresu okupacji — monografii o Czartoryskim, zawierający w niektórych miejscach tekst pełniejszy od drukowanego² i popularnego artykułu pt. „Absolutyzm oświecony“, zamówionego przez Związek Nauczycielstwa Polskiego jako pomoc dla nauczycieli. Spośród artykułów mniejszych niektóre są pełne, o formie rozwiniętej, inne występują w postaci konspektów, lecz pod względem ilościowym przeważają tu notatki i szkice fragmentaryczne i szczątkowe. Nie ma także w tej grupie recenzji i opinii Profesora, poza jedną odbitką autorską recenzji i uwagami krytycznymi o „Metryce Mazowieckiej“ A. Wolffa.

Za materiał wartościowy uznać należy konspekty wykładów, w większości prowadzonych przez Profesora na Uniwersytecie Warszawskim, oraz kilku wygłoszonych na Kursach Specjalnych Wieczorowych TKN. Konspekty te pochodzą z lat 1915—1937, z pewnymi niewielkimi brakami. Tematycznie obejmują one okres od wczesnego średniowiecza do drugiej połowy XIX w. i skupiają się niemal wyłącznie na zagadnieniach historii powszechnej. Kilka dotyczy metodologii historii. Nie wszystkie są kompletne, niektórym wewnątrz brakuje paru kart.

Największą, a zarazem najbardziej cenną i wartościową grupą w spuściznie są materiały warsztatowe, liczące ok. 13 500 kart, co stanowi ponad 60% całej spuścizny. Nie są to materiały kompletne do wszystkich prac uczonego, ale znaczna ich część, nagromadzona w toku długoletniej twórczości naukowej — w okresie 1909—1944. Wyodrębniają się w nich zwłaszcza dwie duże grupy, dotyczące epok historycznych, stanowiących przedmiot szczególnych badań Profesora — epoki napoleońskiej, którą zajmował się w latach 1909—1920, oraz doby powstań i emigracji, nad którą pracował w okresie późniejszym (1922—1944). Największa część wypisów archiwalnych do tej doby odnosi się do r. 1855. Mniejsze grupy stanowią materiały, dotyczące dziejów wsi i rolnictwa w XVII—XIX w. oraz zagadnień prawno-historycznych. Z tych jako bardziej interesujące wymienić należy 2 kartoteki: traktatów między państwowych, zawieranych w latach 1804—1912, liczącą ok. 2 000 kart oraz przywilejów i nadań książąt mazowieckich w XV w. Nie wszystkie materiały warsztatowe były w pełni wyzyskane przez Profesora, gdyż nie miał możliwości ukończenia niektórych prac ani rozpoczęcia projektowanych. Niewykorzysta-

² Stwierdza to S. Kieniewicz w recenzji spuścizny M. Handelsmana napisanej dla Archiwum PAN 8 listopada 1955.

ne częściowo są materiały do dziejów emigracji i działalności Czarторыskiego w okresie wojny krymskiej, a niewykorzystane w całości — materiały do historii społeczno-gospodarczej Polski w l. 1864—1914 i notatki do podręcznika „Historii nowożytno-nowoczesnej“. Pozostały także niekompletne notatki do prac zaginionych — „Odwieczna polityka Anglii“ i „Historia pozytywizmu“.

W skład materiałów warsztatowych wchodzi:

1. Wypisy archiwalne.
2. Wypisy ze źródeł drukowanych.
3. Wypisy z literatury.
4. Notatki bibliograficzne, biograficzne i zestawienia chronologiczne wydarzeń.
5. Plany, konspekty i szkice fragmentaryczne.

Materiał archiwalny stanowią odpisy, wypisy i regesty ze źródeł rękopiśmiennych, przechowywanych w archiwach i bibliotekach krajowych i zagranicznych.

Do historii okresu napoleńskiego zostały wykorzystane głównie: *Archives des Affaires Etrangères* i *Archives Nationales* w Paryżu, *Haus-Hof- und Staats Archiv* w Wiedniu, *Haupt-Staats Archiv* (obecnie *Sächsisches Landeshauptarchiv*) w Dreźnie, Archiwum Akt Dawnych i Archiwum Skarbowe w Warszawie oraz biblioteki: Ordynacji Krasińskich i Zamoyckich w Warszawie, Polskiej Akademii Umiejętności i Muzeum Czarторыskich w Krakowie.

Do prac z dziejów emigracji, dyplomacji europejskiej i działalności Czarторыskiego Prof. Handelsman korzystał również z materiałów wyżej wymienionych instytucji, najwięcej z Archiwum Czarторыskich, a oprócz tego także z archiwów: *Public Record Office* w Londynie, *Sandon House* (Archiwum rodziny Harrowby), Archiwum Rapperswilskiego, Archiwum Sapiehów i Rumuńskiej Akademii Umiejętności. Szczególną wartość mają wypisy źródłowe z Archiwum Akt Dawnych i Archiwum Rapperswilskiego — są to w wielu wypadkach unikaty, gdyż archiwa te zostały zniszczone.

Wypisy ze źródeł drukowanych obejmują zbiory korespondencji, pamiętniki, wspomnienia i dzienniki, współczesne opracowywanej przez uczonego epoce lub dotyczące jej, a pochodzące z czasów nieco późniejszych, oraz prasę i publicystykę okresu badanego. Notatki z literatury w postaci wypisów i streszczeń są uzupełnieniem źródeł i pozwalają poznać stan badań nad danym zagadnieniem w okresie, gdy pracował nad nim Handelsman.

Materiały warsztatowe, zasługujące na nazwę „Tek Prof. Handelsmana“, posiadają różnorodną, bogatą i cenną zawartość, szczególnie dla historyków, zajmujących się okresem napoleońskim oraz dbą powstań i emigracji.

Większość wypisów i notatek sporządzona była własnoręcznie przez Profesora, szczególnie w materiałach wcześniejszych, zebranych do epoki napoleońskiej, jeżeli natomiast chodzi o późniejsze, dotyczące działalności Czarторыskiego i emigracji, to oprócz pisma Profesora spotyka się tu pismo kilku innych osób, uczniów Handelsmana.

Grupa materiałów do działalności naukowej i społeczno-politycznej, którą Marcelei Handelsman prowadził na szeroką skalę, jest bardzo nie-

pełna i fragmentaryczna. Dostarcza tylko garść przyczynków i szczegółów dotyczących udziału uczonego w organizacji nauki, szkolnictwa wyższego i średniego oraz jego prac wydawniczych i społeczno-politycznych, lecz nie pozwala na odtworzenie całości.

Pozostałością jego wieloletniej, niekiedy bardzo aktywnej pracy w towarzystwach i instytucjach naukowych jest niewielka ilość korespondencji, głównie z TNW, PAU, Kasą im. Mianowskiego i TMH, z dużymi brakami chronologicznymi. Jeszcze słabiej jest tu uwzględniona współpraca ze światem naukowym zagranicznym. Obfitsza, choć również fragmentaryczna jest korespondencja, wiążąca się z naukowo-organizacyjną pracą Profesora na Uniwersytecie Warszawskim.

Stosunkowo obszerne i kompletne są materiały do działalności pedagogicznej Prof. Handelsmana, prowadzonej na Uniwersytecie Warszawskim. Są to akta seminariów kilku stopni, z lat 1917—1937, z niewielkimi brakami. Składają się na nie listy obecności, zawierające własnoręczne podpisy uczestników seminariów, wśród których spotyka się nazwiska wielu obecnie znanych historyków, kilka sprawozdań z ich prac, oraz notowane przez Profesora wykazy tematów prac, uwagi do wygłoszonych referatów, notatki o celu i metodzie pracy seminaryjnej, a niejednokrotnie również charakterystyka źródeł, stanowiących podstawę zajęć seminaryjnych i sprawozdania z seminariów. Jest to pierwszorzędna podstawa do poznania składu osobowego, metod i tematyki zajęć dydaktycznych, odbywających się pod kierownictwem wybitnego pedagoga.

Materiały do działalności wydawniczej zawierają niewielką ilość informacji o udziale Handelsmana w pracach wydawniczych instytucji polskich i obcych. Szczególnie mało jest akt, związanych z jego stanowiskiem redaktora „Przeglądu Historycznego“, a stosunkowo najwięcej dotyczących wydawnictwa Fundacji Carnegiego „Polska w czasie Wielkiej Wojny (1914—1918)“, opracowanego pod jego kierownictwem.

Materiały do działalności społeczno-politycznej całkowicie pozbawione są dowodów powiązań Marceliego Handelsmana ze stronnictwem PPS i organizacją AK — te drugie Profesor prawdopodobnie zniszczył ze względów konspiracyjnych. Akta zachowane w spuściźnie mają charakter przyczynków do wyjaśnienia jego udziału w niektórych pracach i działaniach polityczno-społecznych, niekiedy graniczących z naukowo-kulturalnymi.

Grupa materiałów biograficznych przedstawia bardzo małą wartość dla tych, którzy zechcą opracować życiorys uczonego — znajdują tu jedynie kilka drugorzędnych informacji. Nie ma tu żadnych dokumentów osobistych Profesora ani akt dotyczących jego stosunków rodzinnych, wykształcenia, tytułów naukowych i zajmowanych stanowisk. Brak również jakichkolwiek wspomnień lub dzienników. Ilościowo przeważają tu drobne akta finansowo-gospodarcze.

Grupa korespondencji składa się z niewielu listów, pisanych przez Prof. Handelsmana i dużej ilości otrzymywanych przez niego w latach 1910—1941 z kraju i zagranicy. Spośród wychodzących najbardziej interesujące są listy do Prof. Bronisława Dembińskiego³, dotyczące międzynarodowych zjazdów historycznych. Tematyka korespondencji otrzy-

³ Listy te wdowa po Prof. Dembińskim zwróciła p. Handelsmanowej, która przekazała je do Archiwum PAN razem z innymi materiałami.

wanej jest dość różnorodna, głównie dotyczy kwerend archiwalnych, prowadzonych przez Handełsmána, spraw naukowych, wydawniczych i prywatnych. Znaczna część tych listów pochodzi od uczniów Profesora i świadczy o tym, że był nie tylko niezwykle sumiennym i dbałym kierownikiem ich pracy naukowej, lecz również przyjacielem i doradcą w sprawach życiowych, w których niejednokrotnie udzielał im poparcia. Ilość materiałów o twórcy zespołu jest znikoma, dotyczą one głównie jego prac naukowych.

Grupa materiałów osób obcych, znajdująca się w spuściźnie Prof. Handełsmána, wiąże się treściowo z jego naukowymi i politycznymi zainteresowaniami. Zwłaszcza zasługuje na uwagę list Janiny Studnickiej-Gizbert do Senatu UW w sprawie materiałów źródłowych do powstania styczniowego, zdobytych przez nią w archiwach petersburskich i akt, znajdujących się w archiwach wileńskich.

Znaczenie materiałów Marcelego Handełsmána scharakteryzował Prof. Stefan Kieniewicz w sposób następujący⁴:

„1. Pozwalają one na wgląd do warsztatu naukowego wielkiego uczonego i stanowią pierwszorzędný materiał do studiów nad historiografią polską w dobie 20-lecia.

2. Zawierają rozproszone fragmenty (odpisy) wartościowego materiału źródłowego do historii Polski w XIX w.

3. Zawierają fragmenty niedrukowanych prac Handełsmána, być może w chwili obecnej nie nadających się do publikacji, ale cennych dla pełnej oceny jego sylwetki naukowej i politycznej.

4. Zawierają obfity, choć fragmentaryczny materiał do życia uniwersyteckiego i naukowego w dobie 20-lecia, a także

5. uboczne wskazówki do robót politycznych, w których brał udział Handełsman, zwłaszcza w latach 1918—1919“.

Ocena ta jest całkowicie słuszna z tym jednak, że w wyniku późniejszego przekazania do Archiwum PAN reszty spuścizny ilość wypisów źródłowych powiększyła się niemal dwukrotnie; stały się one zwartą i cenną, chociaż niekompletną grupą zajmującą poczesne miejsce w ramach materiałów warsztatowych.

Ze spuścizny Handełsmána po jego śmierci drukowane były materiały:

1. *Adam Czartoryski* t. I—III, nakładem TNW, Warszawa 1948—1950 (nr inw. 1—3).
2. *W sprawie reformy uniwersyteckiej*, „Przegląd Historyczny“ t. XXXVI, Warszawa 1946, s. 72—74 (rękopis zaginiony).
3. *Rok 1848 — Przegląd zagadnień międzynarodowych (ustęp z dzieła o Adamie Czartoryskim)*, „Przegląd Historyczny“ t. XXXVIII, Warszawa 1958, s. 7—36.
4. S. Kieniewicz, *Relikta rapperswilskie 1854—1858 (z teki pośmiertnej Handełsmána)*, „Przegląd Historyczny“ t. XL, Warszawa 1950, s. 321—331 (nr inw. 108, k. 54—58; 113, k. 102—107, 169—173; 114, k. 271—272, 273—280, 282—285).
5. Z. Kolanowski, *Marcelego Handełsmána konspekt „Historii Polski 1864—1914“*, „Przegląd Historyczny“ t. XLVIII, Warszawa 1957, s. 111—115 (nr inw. 14).

Poza spuścizną akta dotyczące Prof. Marcelego Handełsmána znajdują się również w innych zespołach Archiwum PAN — TNW, PAU (Oddział krakowski Archiwum PAN) i szczątkach Kasy im. J. Mianowskiego.

⁴ Recenzja spuścizny M. Handełsmána.

Wiadomości o pracy Handełsmiana w TNW datują się w aktach Towarzystwa już od r. 1908, najwięcej ich znajduje się w aktach Gabinetu Nauk Historycznych z lat 1913—1932. Zespół PAU zawiera również wiele wiadomości o nim z okresu 1909—1939. Dotyczą one nagród, wyboru Handełsmiana na członka Komisji Historycznej (1913 r.) i członka czynnego (1924 r.), jego udziału w pracach Komisji Mieszanej w Moskwie i Rady Naukowej MSZ oraz poparcia, jakiego udzielał swoim uczniom dla uzyskania subsydiów na studia za granicą. W aktach Kasy im. Mianowskiego są dwa pisma z 1918 r. w sprawie zapomóg dla Handełsmiana.

Poza Archiwum PAN są tylko drobne wzmianki o Prof. Handełsmianie jako o przewodniczącym konferencji historyczno-dyplomatycznej w 1917 roku w zespole Tymcz. Rady Stanu K. P. i współpracowniku czasopisma „La Pologne et l'Orient“ w r. 1920 w zespole Tow. Straży Kresowej w Archiwum Akt Nowych i pismo władz okupacyjnych z 1942 r. do M. Handełsmiana z żądaniem okazania dowodów jego pochodzenia w aktach Komisarycznego Burmistrza m. st. Warszawy w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Warszawie. Dokumenty dotyczące Handełsmiana były również w aktach radomskiego gestapo, oglądała je Hanna Pohoska w Częstochowie w r. 1945.

Kwerendy przeprowadzone w archiwach MSZ i UW dały wyniki ujemne. Archiwa te nie posiadają żadnych akt, dotyczących udziału Handełsmiana w Radzie Naukowej MSZ ani związanych z jego stanowiskiem profesora i kilkakrotnie sprawowaną funkcją dziekana Wydziału Humanistycznego UW. W Archiwum MSZ są jedynie nikłe wiadomości o jego wyjeździe na sesję Międzynarodowego Komitetu Nauk Historycznych do Bukaresztu w r. 1936.

*

Archiwum PAN otrzymało spuściznę Marcelego Handełsmiana w postaci paczek, zawierających akta częściowo w obwolutach i teczkach, a częściowo w rozsypie.

Porządkowanie przeprowadzono w oparciu o tymczasowy schemat porządkowania spuścizn, przyjęty w Archiwum PAN w styczniu 1957 r. Na podstawie tego schematu materiały zostały podzielone na 6 grup, w których największe: I, II i IV są podzielone na kilka podgrup. Brakowania nie przeprowadzono w ogóle, zawartość spuścizny została zachowana w całości.

Jednostki tworzą według kryteriów formalno-przedmiotowych i chronologicznych. Dużą pomocą i ułatwieniem były materiały zgrupowane w teczkach i obwolutach przez samego twórcę spuścizny. Jednostki duże, liczące ponad 350 kart, dzielono na dwie lub więcej, zależnie od objętości. Najmniejsze jednostki składają się z 1 karty.

Duża ilość jednostek nie posiadała tytułów i dat, szczególnie spośród artykułów i materiałów warsztatowych. Ustalono je na podstawie treści, gdy chodziło o rzeczy niedrukowane lub przy pomocy „Bibliografii prac Prof. M. Handełsmiana“ opracowanej przez H. Bachulską oraz wykazu zawartego w katalogu biblioteki Instytutu Historycznego UW w wypadku prac drukowanych.

Często w ustaleniu czasu powstania rękopisów pomocne były daty, znajdujące się na odwrociu kart, na których były sporządzone.

Dla korzystających ze spuścizny niezbędne są wyjaśnienia, dotyczące sposobu opracowania niektórych grup. Szczególnie wymagają tego 2 partie materiałów warsztatowych, dotyczące epoki napoleońskiej oraz okresu działalności Czartoryskiego i Wielkiej Emigracji. Główną myślą przewodnią, którą kierowano się przy ich porządkowaniu, było zachowanie elementów układu, wprowadzonych przez samego uczonego.

W materiałach do epoki napoleońskiej zostały wyodrębnione przez Handełsmiana grupy tematyczne, zawierające wypisy i notatki do różnych jego prac, dotyczących tej epoki. Zamknięte one były w osobne teczki lub okładki. Niektóre posiadały tytuł, wskazujący wyraźnie pracę, do której były zebrane, inne natomiast zostały rozpoznane według treści i zatytułowane przy pomocy „Bibliografii“ Bachulskiej. Każdą taką grupę tematyczną uznano za jedną jednostkę, lub podzielono na kilka, zależnie od objętości. Pozostałe materiały zatytułowano ogólnie „Historia okresu napoleońskiego“ dzieląc je na kilka jednostek.

Wypisy i notatki zawarte w każdej z grup tematycznych były pomieszane, nie miały żadnego określonego układu wewnętrznego.

W obrębie tych grup przeprowadzono porządkowanie, polegające na wydzieleniu wypisów archiwalnych, wypisów ze źródeł drukowanych, z literatury i notatek. Wypisy archiwalne, zaopatrzone w skrót nazwy i sygnaturę archiwum, ułożono na zasadzie proveniencji według archiwów, z których pochodzą, a następnie według sygnatur.

Wyjątek stanowi 85 i 86 pozycja inwentarzowa: „Materiał do 2-go wydania Warszawy 1806-7“, w której zachowano istniejący układ chronologiczny. Wypisy z literatury i źródeł drukowanych ułożono w porządku alfabetycznym, według nazwisk autorów lub wydawców, czy tytułów czasopism, a w ich obrębie — według tomów i stron, czy roczników i numerów.

W tym stanie rzeczy wypisy z jednego archiwum, pamiętnika, opracowania, czy korespondencja jednej osoby znalazły się w obrębie różnych grup tematycznych. Metodycznym uzasadnieniem tego jest konieczność zachowania grup, będących wyrazem myśli twórczej uczonego, które w wyniku scalania jednorodnych wypisów zostałyby zniszczone. Korzystający z materiałów do epoki napoleońskiej musi przejrzeć szereg jednostek chcąc przewertować wszystkie wypisy z danego archiwum, opracowania, czy źródła drukowanego. Materiały dotyczące działalności Czartoryskiego, dziejów Wielkiej Emigracji i dyplomacji europejskiej mają układ zupełnie odmienny. Profesor nie dzielił ich na grupy tematyczne, wiążące się z pracami i artykułami, które pisał w czasie swych długoletnich badań nad tym okresem, stanowią więc one pewną całość. Wyodrębnił z nich wypisy archiwalne, ułożone chronologicznie na podstawie dat dokumentów. Układ ten zachowano poprawiając tylko drobne niekonsekwencje. Pozostałe materiały podzielono na wypisy ze źródeł drukowanych, z literatury i inne i nadano im układ identyczny, jak podobnym materiałom do epoki napoleońskiej.

Specjalnego wyjaśnienia wymagają pozycje 108—115 inwentarza, dotyczące wypisów archiwalnych do okresu działalności Czartoryskiego, dziejów Wielkiej Emigracji i dyplomacji europejskiej. Wypisy zawarte w jednostkach 109—112 Archiwum PAN otrzymało dopiero na początku 1957 r., gdy jednostki 108 i 113—115 były już uporządkowane i sfoliowa-

ne. Zrezygnowano wówczas z ułożenia wszystkich wypisów w porządku ściśle chronologicznym i nadano im układ chronologiczny z pewnymi niekonsekwencjami przez rozbitcie na dwie nierówne części pierwszej partii wypisów i wstawienie w środek całej partii drugiej.

Należy tu wyjaśnić również, że IV grupa korespondencji zawiera wszystkie listy osób czy instytucji, z wyjątkiem tych, które miały wyraźne powiązanie z materiałami grupy II. Do odpowiednich jednostek tej grupy została włączona korespondencja dotycząca prac Profesora w instytucjach naukowych i społeczno-politycznych. Do grupy VI wydzielono listy skierowane nie do Handełsmána, prace bez podpisu o autorstwie nieustalonym oraz podpisane prace osób obcych, nie mające bezpośredniego związku z materiałami zawartymi w innych grupach.

Listy o podpisie nieczytelnym lub pozbawione podpisu (jednostki 400—405) zaopatrzone w krótki regest, co może ułatwić korzystającym ustalenie nazwiska korespondenta.

Inwentarz jest dokładnym odbiciem układu, nadanego zespołowi. Numer inwentarza stanowi sygnaturę jednostki.

Zapis inwentarzowy dotyczący poszczególnych jednostek zawiera następujące elementy: 1) Numer kolejny. 2) Tytuł. 3) Wyjaśnienie do tytułu (jeśli zachodzi potrzeba bliższego określenia zawartości lub formy jednostki). 4) Określenie rozmiarów jednostki. 5) Oznaczenie czasu powstania rękopisu oraz ewentualnie miejsca i daty druku, a w grupie listów ich miejsca i daty (lub dat krańcowych)⁵.

INWENTARZ MATERIAŁÓW MARCELEGO HANDELSMÁNA Z LAT 1909—1944

Wykaz skrótów użytych w inwentarzu

b. d. — bez daty	czyst. — czystopis	L. — list, listów
b. m. — bez miejsca	druk. — drukowany	opr. — opracowany
b. r. — bez roku	j. w. — jak wyżej	wygl. — wygłoszony
brul. — brulion	k. — kart	zebr. — zebrane

I. PRACE NAUKOWE

A. PRACE

1. Adam Czartoryski. Mikrofilm autografu I i II tomu, lata 1770—1849, klątek 512 + 492. Opr. 1940—1943; druk. Warszawa 1948—1949.
2. Adam Czartoryski. Autograf III tomu, lata 1850—1854, k. 260 (332—1092). Opr. 1943—1944; druk. Warszawa 1950.
3. j. w. lata 1854—1861, k. 262 (1093—1355). Opr. 1943—1944; druk. Warszawa 1950.
4. Absolutyzm oświecony. Autograf pracy popularno-naukowej, k. 67 + V. Opr. 1939—1943.

B. ARTYKUŁY, KONSPEKTY, SZKICE, NOTATKI

5. Działalność polityczna Bignona i jego „Souvenirs d'un diplomate“. Brulion artykułu, k. 35. Opr. ok. 1911—1913.

⁵ Publikując „Inwentarz“ na łamach czasopisma, autorzy zmuszeni są zrezygnować z pewnych wymogów technicznych (układ graficzny, różnicowanie czcionki), odstępując od form przyjętych dla wzorowych wydawnictw archiwalnych.

6. Tadeusz Czacki (1765—1813). Konspekt i notatki do artykułu, k. 17. Opr. ok. 1913; druk. „Gazeta Sądowa“ 1913, nr 8, s. 113—115.
7. Zarys dziejów szkolnictwa wyższego w zaborze rosyjskim do r. 1915. Brulion artykułu (lub przemówienia ?), k. 23. Opr. 1916.
8. Zagadnienie granic w dziejach Polski. Konspekt i notatki, k. 6. Opr. ok. 1917.
9. Organizacyjna i twórcza rola wojskowości w życiu zbiorowym na przykładzie dziejów Polski. Przemówienie — tekst początku i zakończenia oraz fragment części historycznej, k. 8. Opr. ok. 1918—1920.
10. Uniwersytet Warszawski. Brulion artykułu, k. 5. Opr. ok. 1921.
11. Najnowsze tendencje nauki historycznej. Konspekt artykułu, k. 3. Opr. ok. 1925; druk. „Przegląd Warszawski“ t. I, 1925, s. 27—35.
12. Pięćdziesiąt lat historiografii polskiej. Konspekt, fragment tekstu i notatki do artykułu, k. 9. Opr. ok. 1927; druk. „Histoire et historiens depuis cinquante ans“, Paris 1927.
13. Kultura florencka na przełomie XV na XVI w. Maszynopis pogadanki radiowej (?), k. 14. Opr. 1936.
14. Sprawozdanie z pracy od października 1940 do końca marca 1941. Konspekt pracy „Dzieje Polski“ 1864—1914, k. 5. Opr. po 31 marca 1941.
15. Cenzura w r. 1807. Brulion artykułu, k. 6. B. d.
16. Charakterystyka działalności naukowej Stanisława Posnera. Brulion artykułu, k. 14. B. d.
17. Czartoryski et le slavophilisme. Szkic artykułu, franc., k. 24. B. d.
18. Feodalność świata zachodnio-europejskiego. Konspekt, k. 5. B. d.
19. Jubileusz Aleksandra Kraushara. Notatki, k. 5. B. d.
20. Polityka międzynarodowa XVIII i XIX w. Konspekt artykułu, franc., k. 5. B. d.
21. Przedmiot i zadania studiów humanistycznych. Notatki niekompletne, k. 6. B. d.
22. Reformacja w Polsce. Maszynopis artykułu popularnonaukowego, k. 4. B. d.
23. Sprawa wschodnia w polityce polskiej XIX w. Konspekt artykułu, k. 4. B. d.
24. Stosunki polsko-angielskie w XIX w. Konspekt artykułu, k. 3. B. d.
25. Studia humanistyczne we Francji. Konspekt, k. 4. B. d.
26. Zagadnienie interesów w polityce międzynarodowej. Fragmenty konspektu, k. 11. B. d.
27. Zagadnienia metodyczne opracowania historycznego. Notatki, część dotyczy okresu powstania styczniowego, k. 17. B. d.
28. Zarys rozwoju nauki historycznej w Polsce. Konspekt i notatki, k. 30. B. d.
29. Uwagi krytyczne o „Metryce Mazowieckiej“ Adama Wolffa, wyd. Warszawa 1929, k. 11. Opr. 1929.

C. ODBITKI AUTORSKIE

30. „Souvenirs d'un diplomate“ Bignona jako źródło do dziejów Księstwa Warszawskiego. Komunikat na posiedzeniu Wydz. II TNW z dn. 10 marca 1911. Odbitka ze „Sprawozdań z posiedzeń TNW“ z. 3, s. 4 (57—60). Druk. Warszawa 1911.
31. Stanisław Smolka: „Dziennik Franciszka Smolki 1848—49 w listach do żony“. Wydał ... Warszawa, Kraków, Lublin, Łódź 1913. Odbitka autorska recenzji, s. 2 (115—116). Druk „Książka“, 1914, nr 8—12.

32. Konstytucja 3-go Maja, s. 8. B. d.
33. Le question d'Orient et la politique Yougoslave du prince Czartoryski après 1840, s. 40. Druk. „Séances et travaux de l'Académie des Sciences Morales et Politiques“, Paris 1929.

D. KONSPEKTY WYKŁADÓW

34. Historia ustrojów politycznych. Dzieje ustroju państwa frankońskiego do końca VIII w., k. 12. B. d.
35. Geneza feudalizmu. Dzieje państwa frankońskiego, k. 76. Wygl. 1916.
36. Feodalizm zachodnio-europejski (geneza), k. 23. Wygl. 1922.
37. Feodalizm francuski, k. 58. Wygl. 1925/1926.
38. Życie feudalne we Francji XII—XIII w., k. 77. Wygl. 1926/1927.
39. Życie feudalne w Anglii XI—XII w., k. 64. Wygl. 1928/1929.
40. Historia Europy 1270—1380, k. 36. Wygl. 1924/1925.
41. Historia Europy w dobie Luksemburgów (w. XIV), k. 99. Wygl. 1916/1917.
42. Panowanie Karola IV, k. 77. Wygl. 1917/1918.
43. Walka cesarstwa z papieżem w XIII w., k. 27. Wygl. 1921.
44. Wyprawy krzyżowe, k. 32. Wygl. 1921.
45. Wojny krzyżowe i Inocenty III, k. 48. Wygl. 1921/1922.
46. Inocenty III, k. 37. Wygl. 1923.
47. Wielka schyzma i sobory, k. 27. Wygl. 1917/1918.
48. Komuny włoskie XII—XIII w., k. 63. Wygl. 1931/1932.
49. Walka o Włochy w XV w., k. 30. Wygl. 1920.
50. Kultura Florencji XV w., k. 26. Wygl. 1935/1936.
51. Kultura Florencji końca XV w., k. 17. Wygl. 1936/1937.
52. Wstęp do wykładu z historii nowożytnej, k. 7. B. d.
53. Geneza absolutyzmu we Francji, k. 66. Wygl. 1930/1931.
54. Absolutyzm oświecony, k. 72. Wygl. 1918.
55. j. w. (c. d.), k. 52. Wygl. 1919/1920.
56. j. w. (c. d.), k. 24. Wygl. 1921.
57. j. w. (c. d.), k. 12. B. d.
58. Europa XVIII wieku, k. 46. Wygl. 1921/1922.
59. Historia powszechna. Okres rewolucji francuskiej, k. 69. wygl. 1915/1916.
60. Cesarstwo napoleońskie, k. 23. Wygl. 1917/1918.
61. Dzieje Francji po r. 1815, k. 31. Wygl. 1920.
62. Francja przed r. 1830, k. 23. Wygl. 1922.
63. Dzieje II cesarstwa, k. 27. Wygl. 1919/1920.
64. Historia Anglii po r. 1815, k. 31. Wygl. 1921.
65. Historia Poznańskiego (1815—1830), k. 48. Wygl. 1918/1919.
66. Dzieje zaboru pruskiego 1815—1830, k. 25. Wygl. 1919/1920.
67. Dzieje zaboru pruskiego po r. 1830. k. 12. Wygl. 1921.
68. Historia prądów politycznych w Polsce w w. XIX, k. 14. B. d.
69. Europa w w. XIX (1800—1813), k. 35. Wygl. 1917/1918.

70. Historia dyplomatyczna Europy po r. 1815, k. 34. Wygl. 1922/1923.
71. Historia dyplomatyczna 1815—1830, k. 126. Wygl. 1923/1924.
72. j. w. po r. 1830, k. 65. Wygl. 1924/1925.
73. j. w. k. 60. Wygl. 1925/26.
74. j. w. od r. 1848, k. 52. Wygl. 1926/1927.
75. j. w. od r. 1856, k. 55. Wygl. 1928/1929.
76. j. w. po r. 1863, k. 45. Wygl. 1930/1931.
77. j. w. po r. 1863, k. 47. Wygl. 1931/1932.
78. Propedeutyka historyczna, k. 92. Wygl. 1916/1918.
79. Propedeutyka historyczna, k. 18. Wygl. 1919/1921.
80. Historyka cz. III, k. 50. Wygl. 1924/1925

E. PRZEMÓWIENIA OKOLICZNOŚCIOWE

81. Przemówienie, wygłoszone na pogrzebie historyka o nazwisku nieznanym, prawdopodobnie Tadeusza Korzonia, k. 2. 1918.
82. Pierwsza promocja doktorska na Uniwersytecie Warszawskim. Przemówienie wygłoszone przy pierwszej promocji pp. Gorzyckiego i Arnolda, k. 5. 1920.
83. Przemówienie wygłoszone na pogrzebie ucznia, Jana B. Łacińskiego, k. 2. 1938.

F. MATERIAŁY WARSZTATOWE

84. Warszawa w r. 1806—1807. Wypisy archiwalne i ze źródeł drukowanych oraz notatki, k. 132. Zebr. ok. 1911.
85. Materiał do 2-go wydania „Warszawy 1806—1807“. Wypisy archiwalne, k. 190 (1—190). Zebr. ok. 1917—1918.
86. j. w. Wypisy archiwalne i notatki, k. 199 (191—390). Zebr. ok. 1917—1918.
87. Księstwo Warszawskie w l. 1806—1813. Wypisy archiwalne, ze źródeł drukowanych, z literatury i notatki, k. 315. Zebr. 1910—1922.
88. Napoleon i Polacy (1806—1813). Wypisy ze źródeł drukowanych, k. 320. Zebr. ok. 1914.
89. j. w. Wypisy z literatury i notatki. k. 121. Zebr. ok. 1914.
90. Komisja Rządząca 1807. Wypisy archiwalne, k. 305. Zebr. ok. 1917.
91. Instrukcja i depesze Vincenta z okresu od lipca do listopada 1807 r. Wypisy archiwalne, k. 50. Zebr. do 1914; druk. „Instrukcje i depesze Rezydentów Francuskich w Warszawie 1807—1813“, Kraków 1914.
92. Zagadnienia ustawodawstwa i prawodawstwa Księstwa Warszawskiego 1807—1810. Wypisy archiwalne i notatki, k. 13. Zebr. 1910—1918.
93. Sejm Księstwa Warszawskiego 1809 r. Wypisy archiwalne i notatki, k. 49. Zebr. ok. 1910.
94. Rezydenci napoleońscy w Warszawie 1807—1913. Wypisy archiwalne, k. 325 (1—325). Zebr. ok. 1915.
95. j. w. Wypisy archiwalne, k. 286 (326—562). Zebr. ok. 1915.
96. j. w. Wypisy ze źródeł drukowanych, k. 213 (1—213). Zebr. ok. 1915.
97. j. w. Wypisy ze źródeł drukowanych, k. 232 (214—446). Zebr. ok. 1915.
98. j. w. Wypisy z literatury, bibliografia, notatki, k. 243. Zebr. ok. 1915.

99. Historia okresu napoleońskiego. Wypisy archiwalne z literatury, k. 193. Zebr. 1909—1920.
100. j. w. Wypisy ze źródeł drukowanych, k. 264 (1—264). Zebr. 1909—1920.
101. j. w. Wypisy ze źródeł drukowanych, k. 284 (265—549). Zebr. 1909—1920.
102. j. w. Wypisy ze źródeł drukowanych, k. 260 (550—810). Zebr. 1909—1920.
103. j. w. Notatki biograficzne i bibliograficzne, k. 335. Zebr. 1909—1920.
104. Rokowania delimitacyjne polsko-pruskie w l. 1807—1839. Wypisy archiwalne, k. 204 (1—204). Zebr. ok. 1919.
105. j. w. Wypisy archiwalne, k. 200 (205—405). Zebr. ok. 1919.
106. Założenie Uniwersytetu Warszawskiego 1810—1818. Notatki, k. 14. Zebr. ok. 1918.
107. Bignon i sprawa polska w okresie restauracji. Wypisy ze źródeł rękopiśmiennych, drukowanych, z literatury i notatki, k. 351. Zebr. ok. 1912.
108. Działalność Adama Czartoryskiego, dzieje Wielkiej Emigracji i dyplomacji europejskiej, 1831—1854. Wypisy archiwalne, k. 58 (1—58). Zebr. ok. 1922—1944.
109. j. w. 1855, I—III (w tym k. 1—37 z l. 1847—1854). Wypisy archiwalne, k. 299 (1—299). Zebr. 1922—1944.
110. j. w. IV—VI. Wypisy archiwalne, k. 319 (300—619). Zebr. ok. 1922—1944.
111. j. w. VII—VIII. Wypisy archiwalne, k. 179 (620—799). Zebr. 1922—1944.
112. j. w. IX—XI. Wypisy archiwalne, k. 212 (800—1012). Zebr. 1922—1944.
113. j. w. 1855. Wypisy archiwalne, k. 185 (59—244). Zebr. 1922—1944.
114. j. w. 1856, I—VII. Wypisy archiwalne, k. 268 (245—513). Zebr. 1922—1944.
115. j. w. 1856, VII—XII, — 1863. Wypisy archiwalne, k. 199 (514—713). Zebr. 1922—1944.
116. Działalność Adama Czartoryskiego, dzieje Wielkiej Emigracji i dyplomacji europejskiej 1830—1861. Wypisy ze źródeł drukowanych, k. 284 (1—284). Zebr. 1922—1944.
117. j. w. Wypisy ze źródeł drukowanych, k. 223 (285—508). Zebr. 1922—1944.
118. j. w. Wypisy ze źródeł drukowanych, k. 245 (509—754). Zebr. 1922—1944.
119. j. w. 1830—1863. Wypisy z literatury, k. 143. Zebr. 1922—1944.
120. j. w. Plany, konspekty, szkice fragmentaryczne, zestawienia chronologiczne wydarzeń, k. 266. Zebr. 1922—1944.
121. j. w. 1830—1861. Sprawozdania z kwerend archiwalnych, zestawienia bibliograficzne, notatki biograficzne i zapiski robocze, k. 237. Zebr. 1922—1944.
122. Wyciąg z Inwentarza Rękopisów Muzeum XX Czartoryskich w Krakowie. Maszynopis z uzupełnieniami M. Handelsmana, s. 12. B. d.
123. Inwentarz papierów Towarzystwa Literackiego Przyjaciół Polski w Londynie. Maszynopis, k. 3. B. d.
124. Zagadnienie statystyki ludnościowej w okresie XIV—XVIII w. Wypisy z literatury i wydawnictw źródłowych, k. 90. B. d.
125. Dzieje rolnictwa i ludności wiejskiej w Polsce w okresie XVII—XIX w. Wypisy źródłowe, z literatury i bibliografia, k. 316. B. d.
126. Bibliografia prac dotyczących dziejów wsi w Polsce w okresie XVIII—XIX w. k. 172. B. d.

127. Notaty luźne do dziejów wsi polskiej (głównie w końcu XVIII w.) zebrane przez Dr M. Handelsmana, k. 73. B. d.
128. Fragmentaryczne notatki dotyczące pracy „W piątym pułku legionów“, k. 8. Zebr. ok. 1920.
129. Konstytucje Polski 1791—1921. Notatki i wypisy archiwalne, k. 39. Zebr. ok. 1922.
130. Notatki dotyczące Joachima Lelewela i bibliografia jego prac, k. 10. Zebr. ok. 1937.
131. Notatki do wydawnictwa: „Listy Teodora Tomasza Jeża do Mirosława Kernbauma“ (Warszawa 1937) i wyjątki z listów Kernbauma z l. 1902—1911, k. 32. Zebr. ok. 1937.
132. Odwieczna polityka Anglii. Notatki i bibliografia, k. 157. Zebr. 1939—1943.
133. Absolutyzm i racjonalizm. Notatki i bibliografia, k. 27. Zebr. ok. 1939—1943 (?).
134. Dzieje Polski 1864—1914. Bibliografia i wypisy z literatury, k. 338 (1—338). Zebr. 1940—1942.
135. j w. Wypisy z literatury, notatki, konspekty, fragmenty, program (?) na przyszłość, k. 326 (339—665). Zebr. 1940—1942.
136. Historia nowożytno-nowoczesna. Notatka o zamierzeniu opracowania podręcznika i zestawienia chronologiczne wydarzeń, k. 40. Zebr. do 1942.
137. Kontakty Polaków ze Szwecją w XIX w. Wypisy i notatki, k. 49. B. d.
138. Bibliografia prac obcojęzycznych o Polsce, wydanych w l. 1903—1914, k. 14. B. d.
139. Luźne notatki z zakresu historii Polski, k. 59. B. d.
140. Notatki bibliograficzne do okresu rewolucji francuskiej, k. 14. B. d.
141. Kartoteka o tematyce nieustalonej, zawierająca nazwiska francuskie z II poł. XVIII w., k. 430. B. d.
142. Kartoteka traktatów międzypaństwowych, zawieranych w l. 1804—1912, k. 1928. B. d.
143. Materiały do tzw. praeceptio 614 r. Wypisy źródłowe i z literatury, notatki dotyczące analizy krytycznej tekstu i bibliografia, k. 361. Zebr. ok. 1926.
144. Historia polskiego państwa i prawa w w. XIII—XV na tle porównawczym. Wypisy źródłowe i z literatury, notatki i bibliografia, k. 208. B. d.
145. Polskie prawo karne w XIV—XV w. Wypisy źródłowe z ksiąg ziemskich i grodzkich, k. 254. B. d.
146. Polskie prawo karne w XV—XVII w. Wypisy z literatury, k. 38. B. d.
147. Kartoteka wypisów źródłowych, dotyczących przywilejów i nadań książąt mazowieckich w XV w., k. 202. Zebr. ok. 1914 (?).
148. Notatki do indeksu i znaki wodne do Ksiąg Sądowych Mazowieckich, k. 12. Zebr. ok. 1920.
149. Bibliografia prac z zakresu prawa, k. 16. B. d.
150. Rysunki map o przeznaczeniu nieustalonym, k. 7. B. d.
151. Rewersy książek, wypożyczanych z bibliotek krajowych i zagranicznych, k. 77. B. d.

152. Podobizny de Pradta i Vincenta, rezydentów napoleońskich, reprodukowane w pracy „Rezydenci napoleońscy w Warszawie 1807—1813, wyd. Kraków 1915, k. 3. 1915.
153. Reprodukcje tematycznie związane z dziejami Księstwa Warszawskiego, k. 13. Zebr. 1915.

II. MATERIAŁY DO DZIAŁALNOŚCI NAUKOWEJ I SPOŁECZNO-POLITYCZNEJ

A. MATERIAŁY DO DZIAŁALNOŚCI NAUKOWEJ

a. Organizacja nauki

154. Towarzystwo Naukowe Warszawskie. Korespondencja, k. 47. 1920—1936.
155. Polska Akademia Umiejętności. Korespondencja, k. 22. 1924—1939.
156. Kasa im. J. Mianowskiego. Korespondencja, k. 9. 1918—1939.
157. Towarzystwo Miłośników Historii. Korespondencja, notatki, k. 12. 1920—1939.
158. Inne towarzystwa i instytuty naukowe krajowe. Korespondencja, projekty statutów, k. 30. 1922—1939.
159. International Committee of the Historical Sciences. List i odpowiedzi na ankietę dotyczącą studiów historycznych na uniwersytetach krajów europejskich, k. 238. 1937.
160. Instytucje naukowe zagraniczne — różne. Korespondencja, notatki, k. 31. 1925—1938.
161. Udział w intelektualnej współpracy Polski z zagranicą. Kursy Wakacyjne o Kulturze Polskiej dla Cudzoziemców. Korespondencja, protokół posiedzenia Komitetu Centralnego Polskich Instytucji Nauk Politycznych, k. 35. 1929—1937.

b. Organizacja szkolnictwa

162. Ministerstwo WR i OP. Sprawy organizacyjne szkolnictwa wyższego, k. 31. 1922—1937.
163. j. w. Sprawy szkolnictwa średniego, głównie materiały Komisji Egzaminacyjnej dla Kandydatów na Nauczycieli Szkół Średnich, k. 45. 1919—1925.
164. j. w. Sprawy archiwalne, m. in. protokół II sesji Rady Archiwalnej, k. 16. 1919—1924.
165. j. w. Sprawy stypendiów, nowych herbów wojewódzkich i oceny książek, k. 9. 1921—1925.
166. Uniwersytet Warszawski. Sprawy organizacyjne Wydziału Filozoficznego, k. 30. 1919—1925.
167. j. w. Ustawa o uposażeniu profesorów, innych wykładowców i pomocników naukowych w państwowych szkołach akademickich oraz uzasadnienie projektu tej ustawy, k. 13. 1921
168. j. w. Korespondencja w sprawach formalnych i organizacyjnych, k. 74. 1917—1939.
169. Organizacje studenckie. Koło Historyków S. U. W. (sprawozdanie). Polskie Akademickie Koło Przyjaciół Ligi Narodów (statut), k. 10. 1923—1929.

c. Działalność pedagogiczna

170. Notatki do ćwiczeń, k. 47. 1915—1916.
171. Materiały seminarium z historii nowoczesnej. Lista członków, notatki, k. 15. 1916/1917.
172. j. w. Plan zajęć, sprawozdania, notatki, k. 31. 1917/1918.
173. Materiały proseminarium z historii powszechnej. Sprawozdanie, listy obecności, notatki, k. 34. 1918.
174. Materiały seminaryjne. Listy obecności, notatki, k. 47. 1919/1920.
175. Materiały seminarium — Absolutyzm Fryderyka Wilhelma, Wielkiego Elektora. Listy obecności, notatki, k. 66. 1919/1920.
176. Materiały seminaryjne. Listy obecności, notatki, sprawozdanie, k. 66 1920/1921.
177. j. w. Listy obecności, notatki, k. 51. 1921.
178. j. w. Listy obecności, notatki, k. 54. 1921/1922.
179. j. w. Listy obecności, notatki, k. 40. 1921/1922.
180. j. w. Sprawozdanie, listy obecności, notatki, k. 32. 1922/1923.
181. j. w. Listy obecności, notatki, k. 25. 1923.
182. Materiały seminarium średniowiecznego. Notatki, k. 16. 1923.
183. Materiały seminaryjne. Listy obecności, notatki, k. 49. 1923/1924.
184. j. w. Listy obecności, notatki, k. 35. 1923/1924.
185. Materiały seminarium średniowiecznego. Notatki, k. 20. 1923/1924.
186. j. w. Notatki, k. 26. 1924/1925.
187. Materiały seminaryjne. Listy obecności, notatki, k. 47. 1924/1925.
188. j. w. Listy obecności, notatki, k. 51. 1924/1925.
189. j. w. Listy obecności, notatki, k. 51. 1925/1926.
190. j. w. Listy obecności, notatki, k. 69. 1925/1926.
191. j. w. Listy obecności, notatki, k. 45. 1926/1927.
192. j. w. Listy obecności, notatki, k. 50. 1926/1927.
193. j. w. Listy obecności, notatki, k. 57. 1928/1929.
194. j. w. Listy obecności, notatki, k. 28. 1928/1929.
195. Materiały seminarium doktoranckiego. Listy obecności, notatki, k. 25. 1929/1930.
196. j. w. Listy obecności, notatki, k. 22. 1930/1931.
197. Materiały seminaryjne. Listy obecności, notatki, k. 27. 1930/1931.
198. j. w. Listy obecności, notatki, k. 33. 1931/1932.
199. Materiały seminarium doktoranckiego. Listy obecności, notatki, k. 26. 1931/1932.
200. j. w. Listy obecności, notatki, k. 28. 1935/1936.
201. Materiały seminarium — Florencja w w. XIV. Listy obecności, notatki, k. 24. 1935/1936.
202. Materiały seminarium karolińskiego. Listy obecności, notatki, k. 28 1935/1936.
203. j. w. Listy obecności, notatki, k. 29. 1936/1937.
204. Materiały seminarium doktoranckiego. Listy obecności, notatki, k. 26. 1936/1937.
205. Materiały seminarium nowożytnego. Listy obecności, notatki, k. 27. 1936/1937.

206. Wolna Wszechnica Polska. Korespondencja, przepisy regulaminowe, k. 12. 1919—1922.
207. Wyższa Szkoła Wojenna. Korespondencja, rozkłady zajęć, program wykładów, umowa, k. 28. 1923—1929.
208. Lemiesz: O nauczaniu historii. Wycinki prasowe z „Gazety Warszawskiej“ nr 111 i 112, 1922, k. 3. 1922.
209. Jan Mirwiński: Rzut myśli dla reformy nauki „historii wojskowej“ w szkołach oficerskich wyższego typu pokojowego. Wycinek prasowy z „Polski Zbrojnej“, Warszawa, 30 kwietnia 1922, k. 1. 1922.

d. Działalność wydawnicza

210. Komisja Wydawnicza Traktatów Polskich. Protokoły posiedzeń, k. 8. 1924.
211. j. w. Korespondencja, rachunki, notatki, k. 24. 1924—1927.
212. j. w. Rachunki i korespondencja finansowa z Bankiem dla Handlu i Przemysłu, k. 20. 1925—1929.
213. j. w. Dziennik Praw i Dzienniki Ustaw, zawierające ustawy i dekrety z zakresu polskiego prawa konstytucyjnego, k. 151. 1918—1924.
214. j. w. Przekłady na język francuski z zakresu polskiego prawa konstytucyjnego, k. 170. 1918—1924.
215. Komisja Wydawnicza Traktatów Polskich. Traktaty zawarte z Rosją Sowiecką. Spis traktatów, Dzienniki Ustaw i Monitor, zawierające ich teksty oraz 2 mapy wschodniej granicy R. P. k. 76. 1920—1921.
216. j. w. Traktaty zawarte z Niemcami. Spis traktatów i Dzienniki Ustaw, zawierające ich teksty (niekompletne), k. 73. 1922—1923.
217. j. w. Traktaty zawarte z Austrią. Spis traktatów, Dziennik Urzędowy MSZ i Dziennik Ustaw, k. 28. 1923—1924.
218. Redakcja „Przeglądu Historycznego“. Korespondencja, notatki i załącznik — praca dr Wilhelma Prechnera „Der Savoyer Zug 1834“, k. 12 + IV + 45. 1922—1938.
219. Komitet Redakcyjny Biblioteki Polskiej Składnicy Pomocy Szkolnych. Plany wydawnicze, zaproszenia na zebranie Komitetu, k. 12. 1920—1921.
220. Przedmowa do wydawnictwa „La Pologne, sa vie économique et sociale pendant la guerre“. Maszynopis z poprawkami, franc., k. 4. 1931. Druk. 1933.
221. Udział w pracy nad wydawnictwem Fundacji Carnegie „La Pologne, sa vie économique et sociale pendant la guerre“. Korespondencja i umowy, k. 76. 1934—1940.
222. j. w. Rachunki, k. 54. 1936—1939.
223. Odbitka korektorska pracy „La Pologne, sa vie économique et sociale pendant la guerre“. 2 egz., jeden z korektą, seria franc., 74 arkusze. Ok. 1932.
224. Udział w pracy nad wydawnictwem „The Cambridge History of Poland“. Umowy, pisma drukarni, k. 13. 1937—1938.
225. Współpraca z „Revue Historique“. Korespondencja, k. 3. Maszynopisy artykułów z korektą autorów: Władysław Semkowicz, „Le développement des sciences auxiliaires de l'histoire en Pologne pendant les cinquante dernières années“, w. 37 + 3. Marian Kukiel, „L'histoire militaire dans les travaux des historiens polonais de 1887 à 1936“, k. 18. Mieczysław Gębarowicz, „Histoire

de l'art", k. 16. Aleksander Birkenmajer, „L'histoire des sciences mathématiques, naturelles et de la médecine dans les travaux des historiens polonais de 1867 à 1937“, k. 13. 1938—1939.

226. Korespondencja w sprawie popularnych wykładów, odczytów i kursów, k. 9. 1918—1939.

B. MATERIAŁY DO DZIAŁALNOŚCI SPOŁECZNO-POLITYCZNEJ

227. Ministerstwo Spraw Zagranicznych. Udział w pracach Rady Naukowej. Korespondencja, zarządzenie Ministra, protokół posiedzenia Rady, k. 19. 1921—1926.
228. Komitet do spraw wschodnich. Protokoły posiedzeń, k. 16. 1918, XI—XII.
229. j. w. Sprawozdanie z wiecu, charakterystyka stosunków politycznych na Litwie, rachunki, k. 40. 1918—1920.
230. Teczka prasowa Komitetu do spraw wschodnich. Wycinki z gazet, dotyczące spraw Litwy i Białorusi, k. 27. 1918—1919.
231. Rewindykacja archiwów i zbiorów z Rosji po traktacie Ryskim. Materiały dotyczące prac Delegacji Polskiej w Mieszanej Komisji Specjalnej w Moskwie, k. 68. 1921—1923.
232. Współpraca z komisjami i towarzystwami o charakterze polityczno-społecznym, k. 16. 1917—1919.
233. Redakcja „Przeglądu Politycznego“. Korespondencja, protokół zebrania Komitetu Redakcyjnego, notatki, wycinki prasowe, k. 15. 1925—1938.
234. Redakcja „Przeglądu Politycznego“. Wypisy z instrukcji, depech i raportów oraz notatki z zakresu zagadnień polityki zagranicznej 1920—1926, k. 173. B. d.
235. Luźne notatki, zawierające wypowiedzi w sprawach politycznych, k. 9. 1916—1920.
236. Szkic odezwy politycznej, k. 2. Po 1935, przed 1939.

III. MATERIAŁY BIOGRAFICZNE

237. Fotografia Prof. M. Handelsmana, k. 1. Przed 1939.
238. Fragment życiorysu i bibliografia prac M. Handelsmana, k. 2. 1909.
239. Legitymacja członkowska Zrzeszenia profesorów i docentów szkół akademickich w Warszawie, k. 1. 1925.
240. Odcinki meldunkowe, k. 18. 1941—1942.
241. Pismo władz okupacyjnych do M. Handelsmana w sprawie dowodów jego pochodzenia. Fotokopie z akt Komisarycznego Burmistrza m. st. Warszawy, k. 3. 1942.
242. Zaproszenia, zawiadomienia i nekrologi, k. 47. 1917—1939.
243. Korespondencja w sprawie opłat za komorne i świadczenia oraz kwity opłat, k. 51. 1918—1923.
244. Rachunki, pokwitowania i polisy ubezpieczeniowe, k. 35. 1918—1924.
245. Rachunki za zakupione książki, k. 14. 1921—1924.
246. Kalendarzyk na rok 1922. Zapiski M. Handelsmana na s. 1, 1922.
247. Notes, k. 7. B. d.

IV. KORESPONDENCJA

A. WYCHODZĄCA

248. Chodynicki Kazimierz. Brul. L. 1, k. 2. B. m. po 1936.
 249. Dembiński Bronisław. Czyst. L. 40, k. 49. Warszawa i inne 1926—1938.
 250. Gaładyk. Brul. z załącznikami. L. 1, k. 3. Warszawa 1939.
 251. Kukiel Marian. Brul. telegramu. L. 1, k. 1. Warszawa b. d.
 252. Kurator Okręgu Szkolnego Warszawskiego. Brul. i kopia maszynowa. L. 1, k. 4. Warszawa 1929.
 253. List zbiorowy w sprawie wydawnictwa Polska—Szwajcaria do 7 adresatów wg rozdzielnika: J. Dąbrowski, St. Kętrzyński, Wł. Konopczyński, St. Kot, O. Laszkowski, St. Łempicki, Wł. Pobóg-Malinowski. Brul. L. 1, k. 1. B. m., b. r.
 254. Odbiorcy nieznani. Brul. L. 7, k. 10. Bruksela, Warszawa 1924—1938.

B. WPLYWAJĄCA

255. Académie Diplomatique Internationale. L. 1, k. 1. Paryż 1939.
 256. Affaires Etrangères — Service des Archives. L. 1, k. 1. Paryż 1934.
 257. Andreas W. L. 1, k. 1. Heidelberg 1938.
 258. Banach Franciszek. L. 3, k. 3. B. m. 1940—1941.
 259. Bardach Artur. L. 1, k. 1. B. m., b. r.
 260. Batowski Wacław. L. 1, k. 1. Lwów 1939.
 261. Baumgarten-Tramer Franziska. L. 2, k. 2. Solothurn-Rosegg 1937, 1938.
 262. Benisowa Helena. L. 1, k. 2. Kraków 1938.
 263. Białkowski Leon. L. 1, k. 1. Lublin 1938.
 264. Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie. L. 1, k. 1. Warszawa 1922.
 265. Bilek Mieczysław. Załącznik — projekt programu dla Klubu Demokratycznego. L. 1, k. 1 + 6 + 13. Warszawa 1938.
 266. Bilek Jan. L. 1, k. 1. Warszawa 1938.
 267. Bojarski Bolesław. L. 1, k. 2. B. m. 1939.
 268. Boss Eugeniusz. L. 1, k. 1. B. m. 1937.
 269. Bursche Edmundowa. L. 1, k. 1. Warszawa 1940.
 270. Chodynicki Kazimierz. L. 1, k. 1. Poznań 1937.
 271. Czarnomski Jan L. 35, k. 81. Paryż, Londyn 1937—1939.
 272. Czarnowska Stefanowa. L. 1, k. 1. B. m., b. d.
 273. Dąbkowski Przemysław. L. 1, k. 1. Lwów 1938.
 274. Dembińska Aniela. L. 1, k. 1. Poznań 1939.
 275. Dembińska Anna. L. 1, k. 1. B. m. 1939.
 276. Dembiński Bronisław. L. 3, k. 11. Poznań 1937—1939.
 277. Direction des Archives — Archives Nationales. L. 1, k. 1. Paryż 1910.
 278. Dobrowolski Kazimierz. L. 1, k. 1. Kraków 1938.
 279. Doroszenko KoD. L. 1. Warszawa 1939.
 280. Doroszewski Witold. L. 1, k. 1. Warszawa 1938.
 281. Drukarnia Wł. Łazarzkiego. L. 2, k. 2. Warszawa 1919, 1926.

282. Dupuis René. L. 1, k. 1. Paryż 1938.
283. Dutkiewicz Józef. L. 2, k. 2. Łowicz 1938, 1939.
284. Dyboski Roman. L. 4, k. 5. Kraków 1938—1939.
285. Gąsiorowska Natalia. L. 1, k. 1. B. m. 1939.
286. Gąsiorowski J. L. 1, k. 1. Częstochowa 1938.
287. Godlewski Michał. L. 3, k. 3. Warszawa, Sokołów Podlaski 1938.
288. Godlewski Michał. L. 1, k. 1. Kraków 1938.
289. Gorzycka Helena. L. 1, k. 2. Busko-Zdrój 1938.
290. Grabski Władysław. L. 1, k. 1. Warszawa 1937.
291. Halb wachs Maurice. L. 1, k. 1. Orlean 1938.
292. Hankin G. T. L. 1, k. 1. B. m. 1938.
293. Hartleb Kazimierz. L. 1, k. 1. Lwów 1938.
294. Hartleb Tadeusz. L. 1, k. 1. B. m. 1938.
295. Henderson B. L. 1, k. 1. Glasgow 1937.
296. Holban T. L. 1, k. 1. Bukareszt 1937.
297. Instytut Wydawniczy „Biblioteka Polska“. L. 2, k. 2. Lwów 1920, 1923
298. Jabłoński Henryk. L. 2, k. 2. Warszawa 1938, 1939.
299. Jobert Ambroise. L. 3, k. 4. Grenoble 1938—1939.
300. Kaiser Ernst. L. 1, k. 1. Drezno 1911.
301. K. Kathol. Hofkirche. L. 1, k. 1. Drezno 1911.
302. Katolicki Uniwersytet Lubelski. L. 1, k. 1. Lublin 1938.
303. Kaszewski Józef. L. 1, k. 1. Legionowo 1937.
304. Kauzik Stanisław. L. 1, k. 2. Warszawa b. d.
305. Kermisz Józef. L. 1, k. 1, Warszawa 1939.
306. Kessler Adolf. L. 1, k. 1. Lwów 1938.
307. Kittredge Tracy B. L. 4, k. 5. Paryż, Kraków 1938.
308. Kochanowski Jan. L. 1, k. 2. Warszawa 1938.
309. Koczy Leon. L. 2, k. 2. Poznań, Ustroń 1938.
310. Konopczyński Władysław. L. 2, k. 3. Warszawa 1911, 1938.
311. Kopis W. L. 3, k. 3. Warszawa 1933—1939.
312. The Kościuszko Foundation. L. 2, k. 2. Nowy York 1938, 1939.
313. Kot Stanisław. L. 1, k. 1. Kraków 1938.
314. Krasieński Edward. L. 1, k. 2. Warszawa 1922.
315. Kridl Manfred. L. 1, k. 1. Wilno 1938.
316. Księgarnia Nakładowa Zygmunta Pomarańskiego i Spółki w Zamościu. L. 1, k. 1. Zamość 1923.
317. Kukiel Marian. L. 9, k. 9. Kraków 1937—1939.
318. Kutakowski Sergiusz. L. 4, k. 7. Warszawa 1938—1939.
319. Kuntze Edward. L. 1, k. 1. Kraków 1938.
320. Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego. L. 1, k. 1. Wilno 1925.
321. Kutrzeba Stanisław. L. 6, k. 9. Kraków 1938—1939.
322. Kwaśniewska M. L. 5, k. 9. Radom 1940.

323. Kwaśniewski Tadeusz. L. 4, k. 4. B. m. 1940.
324. Landeck Tadeusz. L. 2, k. 3. Łódź 1939.
325. Lisiecki Stanisław. L. 4, k. 8. Warszawa 1937—1938.
326. Lubowicki Teodor. L. 1 (z załącznikami), k. 3. Lwów 1939.
327. Łacińska Wanda. L. 3, k. 5. B. m. 1938—1939.
328. Łodyński Marian. L. 3, k. 4. Warszawa 1929, 1938—1939.
329. Łoś Stanisław. L. 4, k. 7. Niemce 1931—1938.
330. Łukaszewicz Witold. L. 4, k. 5. Wenecja, Florencja 1938.
331. Macmillan. L. 1, k. 1. Londyn 1939.
332. Macurek Józef. L. 2, k. 2. Brno 1937, 1938.
333. Mahler R. L. 1, k. 1. Vancouver 1938.
334. Mann Zygmunt. L. 1, k. 1. Warszawa 1939.
335. Mańkowski H. L. 1, k. 1. Winnagóra 1922.
336. Mańkowski Tadeusz. L. 1, k. 1. Lwów 1939.
337. Martin Gaston. L. 2, k. 2. Paryż 1938.
338. Maver Giovanni. L. 1, k. 1. Rzym 1938.
339. Męczkowski T. L. 1, k. 1. B. m. 1938.
340. Mimariková Jarmila. L. 1, k. 2. Praga 1939.
341. Ministère de l'instruction publique et des beaux-arts. Direction des Archives. L. 1, k. 2. Paryż 1912.
342. Ministerstwo Spraw Zewnętrznych. L. 1, k. 1. Warszawa b. d.
343. Monasterski Adam. L. 1, k. 2. B. m., b. d.
344. Moszczynski Charles. L. 1, k. 2. Wisconsin 1937.
345. Mutermilch Wojciech. L. 1, k. 2. Jastarnia 1939.
346. Neuman. L. 1, k. 1. Oslo 1938.
347. Ostoja, Spółka Wydawnicza. L. 2, k. 2. Poznań 1919, 1920.
348. Pachonński Jan. L. 1, k. 1. Kraków 1938.
349. Panková Mlada. L. 1, k. 2. Praga 1938.
350. Państwowy Instytut Kultury Wsi. L. 2, k. 2. Warszawa 1939.
351. Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych we Lwowie. L. 2, k. 2. Lwów 1937, 1938.
352. Paprocki J. L. 1, k. 1. B. m. 1938.
353. Patzelt Erna. L. 1, k. 1. Wiedeń 1938.
354. Pawlicowa Maria. L. 1, k. 1. Kraków 1937.
355. Pelikán. L. 1, k. 2. Praga 1939.
356. Piotrowicz Karol. L. 1, k. 1. B. m., b. d.
357. Plan Age, publication of National Economic and Social Planning Association. L. 1, k. 1. Waszyngton 1934.
358. Poniatowska Barbara. L. 1, k. 1. B. m. 1937.
359. Próchnik Adam. L. 1, k. 1. B. m., b. d.
360. Przychocki Gustaw. L. 1, k. 1. Kraków 1937.
361. Rac Leonard. L. 2, k. 3. Łódź 1938.

362. Rappaport Jakub. L. 4, k. 6. Zbąszyń 1938—1939.
363. Redakcja Biblioteki „Wiedza i Sztuka“. L. 1, k. 2. Warszawa 1920.
364. Redakcja „Kwartalnika Historycznego“ i „Wiadomości Historycznych“. L. 1, k. 1. Lwów 1933.
365. Redakcja i sekretariat czasopisma „Niepodległość“. L. 1, k. 1. Warszawa 1937.
366. Reddaway W. F. L. 1, k. 2. Cambridge 1939.
367. Richter Bogdan. L. 1 (z załącznikami), k. 3. Warszawa 1923.
368. Rogoziński M. L. 1, k. 1. B. m. 1938.
369. Rohrer Rudolf. L. 2, k. 2. Wiedeń 1938.
370. Rzymowski Wincenty. L. 1, k. 1. B. m., b. r.
371. Savary Frank. L. 1, k. 1. Warszawa 1939.
372. Semkowicz Władysław. L. 2, k. 2. B. m. Kraków 1912, 1938.
373. Seillieré. L. 1, k. 1. B. m. 1938.
374. Skałkowski Adam. L. 4, k. 4. Poznań 1929—1939.
375. Smal-Stocki Roman. L. 1, k. 1. Warszawa 1938.
376. Solarz Irena. L. 2, k. 2. Gać 1938.
377. Sosnowski Oskar. L. 1, k. 1. Warszawa 1938.
378. Strelczyk Borys. L. 1, k. 1. Warszawa 1938.
379. „Sygnały“, dwutygodnik społeczno-literacki. L. 2, k. 2. Lwów 1938.
380. Szpotkańska A. L. 5, k. 5. Kobyłka 1938—1940.
381. Tarnowski. L. 1, k. 1. Sofia 1939.
382. Temperley H. L. 1, k. 1. Cambridge 1930.
383. K. K. Theresianische Academie in Wien. L. 1, k. 2. Wiedeń 1910.
384. Towarzystwo Wydawnicze „Rój“. L. 1, k. 1. Warszawa 1939.
385. Tygodnik „Wiadomości Literackie“. L. 1, k. 1. Warszawa b. d.
386. Widajewicz Józef. L. 1, k. 2. Poznań 1938.
387. Więckowski St. L. 1, k. 1. Łódź 1938.
388. Wieniawski Antoni. L. 1, k. 1. Warszawa 1939.
389. Willaume Juliusz. L. 1, k. 2. Poznań 1937.
390. Wilkoszewski A. L. 1, k. 2. Toruń 1938.
391. Wojskowy Instytut Naukowo-Wydawniczy. L. 3, k. 3. Warszawa 1921—1922.
392. Wolman Binem. L. 5, k. 5. Tel-Aviv 1938—1939.
393. Woodward. L. 1, k. 2. B. m. 1939.
394. Wróblewski. L. 1, k. 1. Kraków 1925.
395. Wydział Prasowo-Wydawniczy Straży Kresowej. L. 1, k. 1. Warszawa 1920.
396. Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Lwowie. L. 1, k. 1. Lwów 1937.
397. Zawadka Mieczysław. L. 1, k. 1. B. m. 1939.
398. Związek Strzelecki. L. 1, k. 1. Warszawa 1921.
399. Żywczyński Mieczysław. L. 1, k. 2. Płock 1935.
400. Fragment listu z podpisem N (Nina Assorodobraj?) w sprawie przekładów na jęz. franc. L. 1, k. 1, B. m., b. d.
401. List z podpisem Henryk S. z prośbą o poparcie w sprawie stopnia uposażenia. L. 1, k. 2. Zakopane 1937.

402. Listy o podpisie nieczytelnym z nowicjatu zakonu jezuitów w sprawach dotyczących studiów. L. 5, k. 9, Pińsk 1937—1939.
403. List o podpisie nieczytelnym w sprawie artykułu do Księgi Szwajcarskiej. L. 1, k. 1. Zakopane 1938.
404. List bez zakończenia i podpisu dotyczący poszukiwań archiwalnych do historii okresu napoleońskiego. L. 1, k. 2. Wiedeń 1910.
405. Listy z podpisem wyciętym w sprawie polskiej polityki zagranicznej w okresie Locarno. L. 2, k. 14. Wiedeń 1931—1932.
406. Karty wizytowe bez korespondencji: — Georges Espinas, attaché aux Affaires Etrangères. — Viccmté d'Ussel. L. 2, k. 2. B. d.

V. MATERIAŁY O MARCELIM HANDELSMANIE

407. K. M. Morawski: „Warszawa w dobie powstania Księstwa Warszawskiego“. Wycinek prasowy z „Czasu“ 10 lutego 1912, zawierający recenzję pracy M. Handelsmana pt. „Warszawa w r. 1806—1807“, Warszawa 1911, k. 1. 1912.
408. Bronisław Pawłowski: „Z chwili nadziei“. Wycinek prasowy, zawierający recenzję pracy M. Handelsmana pt. „Warszawa w r. 1806—1807“, Warszawa 1911, k. 1. Po 1911.
409. Wycinek prasowy z „Prager Presse“ z 19 lutego 1934, zawierający krótką notatkę o pracy M. Handelsmana „Czartoryski, Nicolas I-er et la question du proche Orient“, niem., k. 1. 1934.
410. Jean A. Molinie: „La Pologne pendant la guerre“. Wycinek prasowy z „Province Mons“ z 5 kwietnia 1934, zawierający recenzję pracy pt. „La Pologne, sa vie économique et sociale pendant la guerre“ wyd. pod kierownictwem M. Handelsmana, 1931 r., franc., k. 1. 1934.
411. Marian Kukiel: „Ukraina w polityce księcia Adama Czartoryskiego“. Wycinek prasowy z „Kuriera Warszawskiego“ z 18 stycznia 1938, zawierający recenzję pracy M. Handelsmana pt. „Ukraińska polityka ks. Adama Czartoryskiego przed wojną krymską“ Warszawa 1937, k. 1. 1938.
412. Jadwiga Handelsmanowa. Uzupełnienia bibliografii Marcelego Handelsmana, k. 6. 1957.
413. Halina Bachulska. Wspomnienie z lat 1914—1918. Odpis, k. 2, 1956.

VI. MATERIAŁY OSÓB OBCYCH

414. Studnicka-Gizbert Janina. List do Senatu Uniwersytetu Warszawskiego. L. 1, k. 2. Wilno 1916.
415. Odezwa z racji wydania aktu 5 listopada 1916, przedstawiająca politykę Rosji względem Polski od XVIII w. 2 maszynopisy, w jęz. pol. i niem., k. 3 + 8. 3 lutego 1917.
416. Odpisy korespondencji i artykułu w sprawie Muzeum w Rapperswillu, k. 4. 1921—1924.
417. „Myśl Młodych“. Dwumiesięcznik wydawany przez uczennice seminarium S. S. Zmartwychwstania P., R. wyd. 1, nr 1, k. 12. 1921.
418. Wacław Schmidt. Charakterystyka własnej pracy pt. „Związek pomiędzy rozwojem przemysłu niemieckiego, a planami strategicznymi Niemiec“, k. 2. 1925.
419. Odpowiedź przedstawicieli polskiej nauki i kultury na odezwę intelektualistów francuskich, dotycząca sytuacji politycznej Polski, k. 3. Ok. 1925.

-
420. Sprawozdanie z działalności Zakładu Socjologii i Historii Kultury, k. 3. 1930—1934.
421. Marian Kukiel: „Archiwum polityczne powstania styczniowego w Muzeum XX. Czartoryskich“. Odbitka z „Przeglądu Bibliotecznego“ t. VII, zes. 1, s. 3. 1933.
422. Życiorys Mariana Kukieła i odpis listu M. Kukieła do W. Tokarza, s. 2 + 1. Ok. 1924, Kraków 1938.
423. Mieczysław Żywczyński. List do prof. Stanisława Kutrzeby. L. 1, k. 2. Płock 1938.
424. Szkic dotyczący rozwoju nauki historii starożytnej w Polsce na początku XX w., k. 2. B. d.
425. Aleksander Świętochowski: „Socjalizm i jego błędy“. Odpis z „Nowin“ 1878, nr 110, 112, 115, 116, 117 i 119, s. 11. B. d.
426. Fotografia Nepomucena Niemojowskiego, k. 1. B. d.